

FUNKCIJA SVJEDOČANSTVA I KONSTRUKCIJE
U TRADICIONALNOJ I PREDKRITIČKOJ
HISTORIOGRAFIJI HRVATSKOG HUMANIZMA:
OD JURJA ŠIŽGORIĆA DO DINKA ZAVOROVIĆA

Iva KURELAC

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za društvene i povijesne znanosti,
Odsjek za povijesne znanosti, Strossmayerov trg 2, 10000 Zagreb, Hrvatska
e-mail: ikurelac@hazu.hr

IZVLEČEK

Cilj prispevka je definirati odnos hrvaške tradicionalne in moderne, predkritične historiografije humanizma do pričevanja in konstrukta. Raziskava je zasnovana na tekstualnem vzorcu objavljenih in neobjavljenih reprezentativnih del dalmatinske historiografije, nastalih v obdobju med sredjo XV. in začetkom XVII. stoletja. S komparativno analizo najpomembnejših značilnosti humanistične historiografske metodologije so utrjeni elementi, ki zaznamujejo tradicionalno in predkritično historiografijo na Hrvaškem.

Ključne besede: humanizem, predkritična historiografija, Dalmacija, zgodovinski viri, etnogeneza Slovanov, kulturna zgodovina

FUNZIONE DELLA TESTIMONIANZA E DELLA COSTRUZIONE NELLA
STORIOGRAFIA TRADIZIONALE E PRECRITICA DELL'UMANESIMO
CROATO: DA JURAJ ŠIŽGORIĆ A DINKO ZAVOROVIĆ

SINTESI

Con il presente contributo si desidera delineare l'atteggiamento della storiografia croata, tradizionale e moderna, precritica dell'umanesimo verso la testimonianza e la costruzione della narrazione storica. La ricerca si basa su campioni testuali di opere rappresentative, sia pubblicate che inedite, della storiografia dalmata dalla metà del XV fino all'inizio del XVII secolo. Attraverso l'analisi comparativa delle principali caratteristiche della metodologia storiografica umanistica

sono stati stabiliti gli elementi che contraddistinguono la storiografia tradizionale e precritica in Croazia.

Parole chiave: umanesimo, storiografia precritica, Dalmazia, fonti storiche, etno-genesi degli Slavi, storia culturale

UVOD

Hrvatsku historiografsku produkciju humanizma i kasnog humanizma obilježio je specifičan, ali i dvojak pristup svjedočanstvu i konstrukciji. Stoga je i odgovor na pitanje o udjelu svjedočanstva i konstrukcije u povijesnim djelima nastalim tijekom tog razdoblja rijetko kada sasvim jednoznačan. U skladu s tom tezom, u ovom će se radu pokušati definirati odnos hrvatske tradicionalne i naprednije, predkritičke historiografije humanizma prema svjedočanstvu i konstrukciji.

Zbog opsežnosti korpusa djela hrvatskih humanističkih historioografa, istraživanje će ovom prilikom biti ograničeno na nekolicinu reprezentativnih historiografskih djela, nastalih u razdoblju između XV. i početka XVII. st. u gradovima hrvatskog priobalja, koji su među prvima prigrlili tada aktualne talijanske kulturne utjecaje, zaslužne za širenje humanizma u Europi (Glavičić, 2000, 404–418; Kurelac, 2003, 301–304). Riječ je o povijesnim djelima istaknutih dalmatinskih humanista Jurja Šižgorića, Vinka Pribojevića, Mavra Orbinija i Dinka Zavorovića, koja po tematici, ali i po specifičnom metodološkom pristupu povijesnim izvorima odražavaju najvažnija historiografska obilježja doba u kojem su napisana. Odabrani tekstualni uzorak prikladan je za analizu zato što kronološki obuhvaća razmjerno širok raspon humanističkog stvaralaštva. Uz to, riječ je o djelima koja tematski pokrivaju nekolicinu najvažnijih komunalnih središta renesansne Dalmacije (Šibenik, Hvar i Dubrovnik), što pridonosi cjelovitosti istraživanja.

U metodološkom smislu, analiza će se većim dijelom temeljiti na tekstovima objavljenih narativnih izvora, no poseban dio rada bit će posvećen sadržajnoj analizi primjera iz teksta neobjavljenog djela *De rebus Dalmaticis* šibenskog humanista i povjesničara Dinka Zavorovića, čija su metodološka obilježja nedostatno istražena.

Budući da ovaj rad polazi od teze da se u hrvatskoj humanističkoj historiografiji krajem XVI. st. javljaju određene tendencije i trendovi koji jasno nagoviještaju kritičku historiografiju, kratki pregled karakteristika reprezentativnih djela spomenutih autora trebao bi pokazati kako se tijekom humanizma u historiografiji mijenjao odnos prema svjedočanstvu i konstrukciji, te kako je to utjecalo na evoluciju humanističkog pristupa nekim važnim povijesnim temama i izvorima za hrvatsku povijest. Uz to, pokušat će se definirati elementi na temelju kojih je moguće jasno razlučiti koja povijesna djela pripadaju tradicionalnoj, a koja ranoj kritičkoj historiografiji.

VAŽNIJI PRIMJERI IZ TRADICIONALNE DALMATINSKE HUMANISTIČKE HISTORIOGRAFIJE: ŠIŽGORIĆ, PRIBOJEVIĆ I ORBINI

O osobitostima svake, pa tako i hrvatske historiografske produkcije humanizma nemoguće je raspravljati izvan europskog konteksta (Burke, 1998, 12). Suvremena znanstvena istraživanja potvrđuju da je europsku humanističku historiografiju XV. i XVI. st. obilježio izostanak kritičkog pristupa povijesnim izvorima i činjenicama. U talijanskoj, francuskoj, njemačkoj, austrijskoj, češkoj i poljskoj historiografiji, koje su bile okupljene oko zajedničkog ideološkog modela o drevnosti i autohtonosti vlastitog naroda, u to se doba formiraju specifični ideologemi (henetizam, teutonizam i sarmatizam), velikim dijelom utemeljeni na nevjerodostojnim i neprovjerenim povijesnim izvorima te pretjeranim teorijama (Cochrane, 1981; Benzoni, 1985, 69–70; Porter et al., 1992; Kurelac, 2003, 301; Blažević, 2008, 17, 69–85; Mihelić, 2009, 24).

Takva praksa bila je uobičajena i u hrvatskoj humanističkoj historiografiji, koja je po pitanju odnosa prema svjedočanstvu i konstrukciji dugo vremena davala prednost historiografskim konstrukcijama, najčešće temeljenim na specifičnim povijesnim izvorima i teorijama o podrijetlu Slavena (Kurelac, 1986, 29–30).

Kada je riječ o dalmatinskim humanistima, u njihovim su djelima pri (re)konstruiranju vlastite povijesti posebno važnu funkciju imale humanističke teorije o drevnom podrijetlu Slavena – Apijanova i biblijska teorija te teorija o Čehu, Lehu i Mehu (Kurelac, 1997, 10; Šanjek, 1999, 34; Blažević, 2008, 78, 97–98). Jednako važan i sveprisutan dokaz starine i kontinuiteta postojanja slavenskog naroda na području Dalmacije bili su slavenski jezik i pismo (Kuntić-Makvić, 1984, 155–156). Na planu narativnih izvora za hrvatsku povijest srednjeg vijeka, na kojima se tijekom humanizma zasnivao velik dio historiografske produkcije, ističu se *Ljetopis Popa Dukljanina* u latinskom prijevodu i preradi Marka Marulića te djelo Splićanina Tome Arhidakona *Historia Salonitana* (Kurelac, 1986, 29; Katičić, 1997, 151–154). U metodološkom smislu, među humanistima je prevladavao izrazito kompilatorski pristup povijesnim izvorima, čije je ekstenzivno citiranje prvenstveno služilo za demonstraciju autorove naobraženosti i poznavanja izvora, a ne njihove kritike (Kuntić-Makvić, 1991, 35). Na temelju svih navedenih elemenata u ovome će se radu pokušati identificirati razlike u metodološkom pristupu u djelima važnijih historiografa, nastalim u Dalmaciji tijekom humanizma.

Već i naslovi povijesnih djela o kojima će u ovome radu biti riječi svjedoče o tome da se raznovrsne kombinacije metoda argumentiranja starine slavenskog naroda i njegovog jezika, temeljene na spomenutim izvorima i teorijama, u mnogih hrvatskih humanista manifestiraju u vidu ilirske, slavenske i dalmatinske nomenklature (Kuntić-Makvić, 1984, 155, 159–160; Vrandečić, 1994, 63). Djelo Jurja Šižgorića naslovljeno je *De situ Illyriae et civitate Sibenici*, Vinko Pribojević svoj znameniti govor

objavljuje pod naslovom *Oratio de origine successibusque Slavorum*, Mavro Orbini napisao je djelo *Il Regno de gli Slavi*, a Dinko Zavorović djelo *De rebus Dalmaticis*.

HRVATSKA RANO HUMANISTIČKA HISTORIOGRAFIJA: JURAJ ŠIŽGORIĆ

Jedan od istaknutijih predstavnika dalmatinske ranohumanističke historiografije šibenski je kanonik, povjesničar i pjesnik Juraj Šižgorić (*Georgius Sigoreus Sibenicensis*, oko 1445.–1509.). U svojem poznatom geografsko-etnografskom djelu *De situ Illyriae et civitate Sibenici*, dovršenom 1487. (O smještaju, 1981), Šižgorić je zacrtao standarde tradicionalne humanističke historiografije koji će hrvatskim humanistima još dugo biti autoritativan uzor za izvođenje dokaza i konstrukcija o prošlosti Slavena. Protiveći se upotrebi slavenske nomenklature,¹ Šižgorić svoj tekst temelji na ilirskoj ideologiji (Kuntić-Makvić, 1984, 157), objašnjavajući pojedina važna pitanja humanističke historiografije putem konstrukcija. Tako je, primjerice Šižgoriću, ali i mnogim drugim humanistima, teorija o drevnom ilirskom podrijetlu Dalmatinaca često služila za dokazivanje autohtonosti slavenskog stanovništva na hrvatskim prostorima. Ishodište te konstrukcije bila je tzv. Apijanova teorija. Prema njoj Iliri, koji su u rimsko doba nastanjivali područje Dalmacije, potječu od Ilira, sina Polifema i Galateje (Blažević, 2008, 97):

"Erat Polyphemus Cyclops fortasse ille, cui Ulixes uncum oculum terebravit, et Ulixes Galathea, eius coniunx, de quibus Ovidius XIII: Metha. plurima decantavit. Hi habuerunt tres filios, teste Appiano, Caelthum qui Caelthis et Galathum qui Galathis et Illyrium qui Illyriis dedit cognomentum. Communi vocabulo omnes istos Illyrios arbitratur, licet diversi separatim propriis nominentur appellationibus, ut scribit Appianus [...]" (O smještaju, 1981, 16–18).

U Šižgorićevu se djelu u rudimentarnom obliku nalazi i poznata humanistička teza o dalmatinskom podrijetlu sv. Jeronima: *"Caldaeos Graiosque patres patresque Latinos / Ingenio vicit Dalmata Hieronymus, quem Itali praesertim Illyriis auferre conantur, consyderata gentium modernarum infoelicitate arbitantes fortasse Dalmatiae spinam non potuisse huiusmodi produxisse rosam pulcherrimam."* (O smještaju, 1981, 22–24). Ideja o Jeronimu Slavenu tijekom humanizma prerast će u jedan od ključnih dokaza o podrijetlu slavenskog jezika i pisma te prijevoda Biblije na slavenski.

1 Šižgorić je izbjegavao slavensku nomenklaturu te se osobito protivio upotrebi termina *Sklavini*, kojim su, kako sam navodi, stanovnike Ilirika pogrešno nazivali Grci i Rimljani, želeći time naglasiti negativnu stranu etimologije tog etnonima prema latinskom *sclavus*, *-i*, *m.* usp. O smještaju, 1981, 54–56; Kuntić-Makvić, 1984, 157.

Sl. 1: Skulptura Jurja Šižgorića koju je oko 1960. izradio akademski kipar Vladimir Petković (Gradska knjižnica J. Šižgorić, Šibenik).

Fig. 1: The statue of Juraj Šižgorić, done by sculptor Vladimir Petković around 1960 (Municipal Library J. Šižgorić, Šibenik).

HRVATSKA HUMANISTIČKA HISTORIOGRAFIJA XVI. STOLJEĆA: VINKO PRIBOJEVIĆ

Tijekom XVI. st. hrvatska historiografija počinje nuditi kompleksnija rješenja za pitanja slavenske etnogeneze i kulture, objedinjavajući nekoliko različitih teorija, no još uvijek bez kritičkog pristupa i snažno ograničena autoritetom povijesnih izvora. Za razliku od Šižgorića, nadahnutog *ilirskim*, hvarski dominikanac Vinko Pribojević (*Vincentius Priboevius*, sredina XV. st. – poslije 1532.) u hrvatsku historiografiju humanizma prvi uvodi ideju panslavizma, zagovarajući jedinstveno podrijetlo Ilira, Slavena i Dalmatinaca. Slavenska nomenklatura² prisutna je već u naslovu Pribojevićeva poznatog hvarskog govora *De origine successibusque Slavorum* (Venecija, 1532.) (O podrijetlu, 1997). Pribojević razmatranja o podrijetlu Slavena paralelno gradi na Apijanovoj i biblijskoj teoriji, a u hrvatsku je humanističku historiografiju uveo legendu o Čehu, Lehu i Mehu. Izvorno proizišla iz poljske historiografije, ta je teorija o ilirskom podrijetlu Sarmata i mitskih osnivača poljske države – Čeha, Leha i Meha – ubrzo zaživjela i među istaknutim dalmatinskim humanistima te je postala rado korišten argument za dokazivanje vlastitog slavenskog podrijetla (Šišić, 1923, 39–40; Kurelac, 1997, 9–11): "(*Quemadmodum papa Pius ac Mechouita Annalesque Polonorum referunt*) *Czech, Lech ac Rhus fratres, ob intestina bella ex Dalmatia pulsi, Bohaemos ac Polonos et Rhusicos genuerint uel potius hi tres fratres horum sibi populorum potestatem usurpantes sua eis cognomina contulerint, ut a Czech eorum lingua Czech, qus Bohaemos dicimus, a Lech autem Lechi, qui nunc Poloni, a Rhus autem Rhuscii, qui et Moscouitae dicuntur, sint appellati.*" (O podrijetlu, 1997, 64).

Pribojević spaja jeronimski i ćirilometodski kult, pripisujući Jeronimu slavensko podrijetlo i prijevod Biblije, a izum ćirilskog pisma Ćirilu: "*Quapropter, [...] diuumque Hieronymum ex oppido Stridonis, quod Ptolomeus Sidronam uocat, Pannoniae Dalmatiaeque (ipso eodem diuo hic testante Hieronymo) confinia complectente natum non Italum, sed Slauum extitisse.*" (O podrijetlu, 1997, 63); "*in caeteris, et sacris et prophanis, propria literarum elementa, quorum Cyrillus auctor esse dicitur, habentae Dalmatarum sermone (quemadmodum ego ipse expertus sum) utuntur.*" (O podrijetlu, 1997, 66).

Pribojevićev odabir narativnih izvora na temelju kojih dokazuje autohtonost slavenskog stanovništva na području Ilirika u funkciji je tipične humanističke konstrukcije o drevnim vladarskim dinastijama koje su trebale osigurati povijesnu poveznicu s antičkom prošlošću (Kurelac, 1986, 29–33; Blažević, 2008, 108). Pozivajući

2 Suprotno od Šižgorića, opterećenog "robovskim" značenjem etnonima *Sclavi*, Pribojević etimologiju slavenskog nazivlja povezuje s riječju "slava", ističući time slavu slavenskog roda usp. Kurelac, 1997, 12, 16.

se na Marulićev latinski prijevod *Ljetopisa Popa Dukljanina*, Pribojević drevnu *slavensku slavu* dokazuje katalogom Dukljaninovih gotskih vladara, koje naziva *ilirskim kraljevima* (O podrijetlu, 1997, 66). Poistovjećivanjem Gota s Ilirima koje, prema ideji panslavizma, smatra izravnim precima Slavena, Pribojević prihvaća tzv. gotsku teoriju o podrijetlu Slavena. Prema toj ideji slavenska se vladavina u Dalmaciji izvodila iz gotskih osvajanja. Najvažniji izvori na kojima je tradicionalna hrvatska historiografija humanizma temeljila tu inače popularnu konstrukciju bili su *Ljetopis Popa Dukljanina* i djelo *Historia Salonitana* Tome Arhidakona (Katičić, 1997, 151–154; Matijević-Sokol, 2002, 238).

HRVATSKA KASNOHUMANISTIČKA HISTORIOGRAFIJA: MAVRO ORBINI

Krajem XVI. i početkom XVII. st. u hrvatskoj su humanističkoj historiografiji još uvijek jaka tradicionalna strujanja sa svim već spomenutim obilježjima pristupa povijesnim izvorima i temama. Djelo *Il Regno de gli Slavi* (Pesaro, 1601.) (Kraljevstvo, 1999), dubrovačkog benediktinca Mavra Orbinija (*Mauro Orbini*, sredinom XVI. st. – 1611.) klasičan je primjer historiografske metodologije kasnohumanističkog autora, još uvijek okrenutog nekritičkom i idealiziranom prikazivanju povijesti Slavena, koje u svojoj pojavnosti ne odmiče dalje od odrednica koje su u historiografskom smislu zacrtali njegovi prethodnici. U svjetlu Pribojevićeve panslavizma, Orbini velik dio vlastitih konstrukcija o povijesti Slavena gradi upravo na djelu *De origine successibusque Slavorum*. Poput Pribojevića, kojeg nigdje direktno ne spominje, Orbini preuzima Apijanovu i biblijsku teoriju o podrijetlu Slavena te legendu o Čehu, Lehu i Mehu, a drevnost slavenske vladarske institucije temelji na gotskim osvajanjima dokazujući to preko *Ljetopisa Popa Dukljanina* i djela *Historia Salonitana* (Šanjek, 1999, 34): "*Iliri dobiše ime po Iliru, sinu Istra (prema Berosu Kaldejskom), ili Kadma (kako tvrdi Eustahije), ili pak Polifema (po Apijanu iz Aleksandrije) i Galateje. Od njih potekoše zatim drugi narodi, nastanjeni u zemlji danas zvanoj Ilirija, koji se također istakoše ratnom vještinom.*" (Kraljevstvo, 1999, 209); "*Dio ih zauze krajeve uz more, drugi ih se dio zaputi u smjeru gornje Panonije, dok ostali pod vodstvom Čeha, Leha i Meha prodriješe također u Moravsku, Češku i Poljsku.*" (Kraljevstvo, 1999, 92); "*[...] u to vrijeme napustiše Skandinaviju Goti, te pod njihovim imenom također i Slaveni jer, kako čitamo u Witkinda iz Wagriena u I. knjizi o Germaniji i Irenicusa u I. knjizi, poglavlju 8., bjehu tada Slaveni, kako ćemo poslije ovdje pokazati) jedan te isti narod u zajednici s Gotima.*" (Kraljevstvo, 1999, 77).

Orbinijev tipično humanistički izostanak kritike starijih izvora osobito je zamjetan u dijelu teksta *Il Regno de gli Slavi*, naslovljenom *Povijest kraljeva Dalmacije i drugih okolnih ilirskih kraljeva*, koji je velikim dijelom Orbinijeva talijanska redakcija *Ljetopisa Popa Dukljanina* (Šanjek, 1999, 43; Kraljevstvo, 1999, 271–306).

Jednako je tradicionalno Orbinijevo tumačenje postanka slavenskog jezika i pisma. Način na koji Orbini interpretira, a potom i kombinira jeronimsku i ćirilometodsku teoriju vrlo je blizak Pribojevićevim stavovima. Za obojicu je humanista sv. Jeronim Slaven (Šanjek, 1999, 36), pronalazač glagoljice, a sv. Ćiril izumitelj ćirilice, kojem Orbini, za razliku od Pribojevića, pripisuje i prijevod Starog i Novog zavjeta na slavenski: "*Pričaju Jan Dubravski i Enea Silvio kako Slaveni, koje Ćiril bijaše preobratio na vjeru Kristovu i kojima bijaše preveo na njihov slavenski jezik Stari i Novi Zavjet, htjedoše da se misa i bogoslužja drže i služe na njihovu jeziku.*" (Kraljevstvo, 1999, 109); "*Slavenski puk rabi dvije vrste pisma, a što ne čine ni Grci ni Latini. Jedno je pismo iznašašće Ćirilovo i zove se ćirilica; drugo je smislio sveti Jeronim, zove se bukvice.*" (Kraljevstvo, 1999, 109–110).

Pregled važnijih obilježja odabranih povijesnih djela, analiziranih u ovome radu, potvrđuje da je hrvatsku tradicionalnu humanističku historiografiju XV. i XVI. st. obilježio specifičan metodološki pristup povijesnim izvorima i temama, koji je rezultirao tipičnim humanističkim konstrukcijama o povijesti Slavena na području hrvatskih zemalja.

U djelima Jurja Šižgorića, Vinka Pribojevića i Mavra Orbinija takav se pristup očituje na nekoliko razina. Na planu nomenklature tim je autorima zajednički odabir ilirsko-slavenskog nazivlja, korištenog kako bi se i u tom segmentu istaknuo kontinuitet slavenskog stanovništva na području Dalmacije. U metodološkom smislu prepoznatljivo je humanističko teoretiziranje o drevnom podrijetlu Slavena. To se najčešće nastoji dokazati preko nekoliko fiktivnih teorija, temeljenih na starijim narativnim izvorima (Apijan Aleksandrinac i Biblija), i tada aktualnim utjecajima europske historiografije (sarmatska teorija o Čehu, Lehu i Mehu te skandinavska teorija). Pri tom ključnu ulogu ima pozivanje na standardni humanistički repertoar narativnih izvora za stariju hrvatsku povijest – *Ljetopis Popa Dukljanina* i *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona. Iz tih se tekstova posve nekritički i opširno citiraju dijelovi s neprovjerenim i nevjerodostojnim podacima, na temelju kojih se u konačnici grade tipične humanističke konstrukcije o povijesnoj veličini slavenskog naroda.

U formalnom smislu sva navedena povijesna djela svojim naslovima impliciraju da je riječ o svjedočanstvima jednog povijesnog razdoblja na području antičkog Ilirika, Dalmacije i pojedinih dalmatinskih gradova, no zbog priklanjanja njihovih autora legendama i neprovjerenim povijesnim činjenicama, može se zaključiti da su na sadržajnom planu historiografske konstrukcije u djelima dalmatinskih humanista XV. i XVI. st. ipak činile velik dio svjedočanstva o prošlim vremenima.

POČECI KRITIČKE HISTORIOGRAFIJE: DJELO *DE REBUS DALMATICIS*
ŠIBENSKOG HUMANISTA I POVJESNIČARA DINKA ZAVOROVIĆA (oko
1540.–1608.)

Pojava kritičke historiografije podrazumijevala je prihvaćanje naprednijeg, znanstvenijeg i kritičnijeg pristupa tradicionalnim humanističkim tumačenjima povijesnih zbivanja. To je, dakako, značilo nov metodološki pristup historioografa povijesnim izvorima i temama. Kao što je poznato, u Hrvatskoj je kritička historiografija zaživjela u XVII. st. s Trogiranimom Ivanom Lučićem (Trogir, 1604. – Rim, 1679.), čije je djelo *De Regno Dalmatiae et Croatiae* (Amsterdam, 1666.) reprezentativan primjer novog, kritičkog pristupa tumačenju povijesnih zbivanja. (Kurelac, 1986; Kurelac, 1994). Međutim, predstoji ustanoviti kako je i kada došlo do važne promjene u historiografskom pristupu pisaca povijesnih djela, te kako je to dovelo do pojave kritičke historiografije. Po svemu sudeći, riječ je o prijelazu koji je rezultat procesa čije se naznake naziru još u razdoblju humanizma. U ovome će se dijelu rada pokušati dokazati da se počeci kritičke historiografije u Hrvatskoj javljaju paralelno s tradicionalnom humanističkom historiografijom.

DINKO ZAVOROVIĆ (Šibenik, oko 1540.–1608.)

Na primjerima iz teksta neobjavljenog i nedovoljno istraženog djela *De rebus Dalmaticis* šibenskog humanista i povjesničara Dinka Zavorovića, pokušat će se identificirati metodološki postupci koji su na planu pristupa povijesnim izvorima i temama, svjedočanstvu i konstrukciji nagovijestili kritički pristup historiografiji.

Dinko Zavorović rođen je u Šibeniku oko 1540. u plemićkoj obitelji šibenskog bilježnika Ivana Krstitelja. U Padovi je izučavao pravne nauke, nakon čega se vraća u rodni grad i započinje rad na povijesnim temama o Šibeniku, Dalmaciji i široj regiji. Njegova najvažnija djela *Trattato sopra le cose de Sebenico* (dovršeno prije 1585.) i *De rebus Dalmaticis* (1602.) zauvijek su ostala u rukopisima. Jedino objavljeno djelo mu je *Ruina et Presa del Regno della Bossina*, o propasti bosanskog kraljevstva, tiskano u Veneciji 1602. Odlukom mletačkih vlasti Zavorović je u razdoblju od 1585. do 1588. zbog protumletačkih stavova prognan iz Šibenika te odlazi u Ugarsku, k svojem prijatelju i meceni Faustu Vrančiću. Zavorović je umro u Šibeniku 1608. (Kurelac, 2008). Tog pisca većina starije ali i suvremene historiografske literature opisuje kao prvog modernog hrvatskog historioografa i prvog pisca dalmatinske povijesti (Kukuljević-Sakcinski, 1886, 138; Šišić, 1914, 38; Kurelac, 1971, 611; Petrovich, 1978, 629; Antoljak, 1992, 70; Livaković, 2003, 511), što također ukazuje na njegov specifičan metodološki pristup povijesnim izvorima i temama.

Kao osnova za ovo istraživanje koristit će se transkripcija najboljeg rukopisnog primjerka jednoga od latinskih prijepisa Zavorovićeve djela *De rebus Dalmaticis* iz venecijanske Biblioteke Marciana. Riječ je o rukopisu koji se čuva pod signaturom Ms. Lat. Cl. X. Cod. XL-3652, a datira iz XVII. st. (BM-CL).

Zavorovićevo neobjavljeno i slabo poznato djelo *De rebus Dalmaticis*, dovršeno tek godinu dana nakon tiskanja Orbinijeva *Il Regno de gli Slavi*, primjer je naprednije historiografske metodologije i svjedočanstvo o tome da su u hrvatskoj kasnohumanističkoj historiografiji koezistirala dva sasvim različita historiografska pristupa – jedan tradicionalno humanistički, a drugi predkritički. Glavne odlike Zavorovićeve specifičnog rada na povijesnim temama analizirat će se na identičnim elementima koji su u prethodnom poglavlju identificirani u odabranim djelima tradicionalne humanističke historiografije.

NOMENKLATURA: ILIRSKO, DALMATINSKO I HRVATSKO

U odnosu na Šižgorića, Pribojevića i Orbinija, Zavorovićev odabir dalmatinske nomenklature u naslovu njegova djela *De rebus Dalmaticis* novitet je u humanističkoj historiografiji.³ Osim što pridjev *dalmatinski* to Zavorovićevo djelo kvalificira kao prvu povijest Dalmacije, izbjegavanjem tipično humanističkog ilirskog i slavenskog nazivlja u naslovu djela, Zavorović jasno daje na znanje unutar kakvih geopolitičkih okvira smješta svoju domovinu.

Po pitanju teritorijalnog određenja Dalmacije Zavorović ostaje sklon tipično pretencioznom humanističkom nastojanju da se teritorij na kojem su na istočnoj obali Jadrana obitali Slaveni postavi što je šire moguće, pozivajući se pri tom na granice rimskog Ilirika: "*Mihi animo volenti in unum res in Dalmatia gestas redigere opere præcium esse existimavi in primis acta in Illyrico usque ad id tempus, quo illius pars Dalmatiae nomine donata est, proponere, praesertim quia in ea parte, quam in praesente Dalmatiam appellant, acta fuere.*" (BM-CL, f. 1r). Pišući o Dalmaciji iz perspektive doba u kojem je i sam živio, Zavorović napušta uobičajen ilirski i panslavistički koncept humanističkih pisaca povijesti te poistovjeđuje Dalmaciju s Hrvatskom: "*Sed nunc Dalmatiae nomine Corvatia, Liburnia quoque nobis intelligitur*" (BM-CL, f. 17r).

3 Iz XVI. st. datira neobjavljeno povijesno djelo šibenskog humanista Ivana Polikarpa Severitana *Historia Dalmatiae vel de laudibus Dalmatiae* te pjesnički rukopis šibenskog diplomata Mihovila Vrančića *Laus Dalmatiae*. Oba djela su izgubljena. O tome vidi više u tekstovima I. Kurelac u: HE, 2007, 702; HE, 2009, 501.

KRITIKA HUMANISTIČKIH TEORIJA O ETNOGENEZI SLAVENA

Napredniji Zavorovićev pristup historiografiji ogleda se u kritici Apijanove i biblijske teorije na temelju kojih su hrvatski humanisti često dokazivali drevnost slavenskog stanovništva na hrvatskim prostorima:

"Verum adduci minime possum, ut credam deo optimo maximo, illud privilegium Poliphemo impartivisse, ut ex eius filio populus adeo grandis traxerit originem, perinde ac ex Iacob duodecim Hebreorum tribus, quemadmodum arbitror huius populi iam antea Illyrium incolentis alioque donati nomine filios ab hac rudi gente fuisse aversitas, ut ab eis legibus ac institutis regerentur a quibus cognomen acceperint.

Poliphemus

Illyriorum gentis, quae in tam ampla regione multa et vulgata erat, memoria nulla in presenti servatur et vix quarundam regionum, quas tunc incolebant atque hoc potius coniecturis quam vera scientia ob tot talesque barbarorum inundationes exigua et perobscura cognitio apud nos permansit." (BM-CL, ff. 1v–2r). Odbacivanjem dviju tradicionalnih humanističkih konstrukcija o etnogenezi Slavena Zavorović već u prvoj knjizi svojeg djela najavljuje da mu je interpretacija tog pitanja posebno važna, što potvrđuje kritikom sarmatske teorije o Čehu, Lehu i Mehu. Kombiniranjem izvora i, što je još važnije, vlastitih razmatranja Zavorović u trećoj knjizi upućuje oštru kritiku sljedbenicima teorije o dalmatinskom podrijetlu braće Čeha, Leha i Rusa. Zavorović u tome ide toliko daleko da povlači paralelu između sela Okra kod Psara, iz kojeg su prema mišljenju sarmatskih historiografa krenuli Čeh, Leh i Meh (Blažević, 2008, 79; Šišić, 1923, 39–40), i brežuljka Psare pored šibenskih gradskih zidina. Kritiku sarmatske teorije Zavorović pojačava izvodeći etimologiju spomenutog šibenskog brežuljka iz slavenske riječi za psa (*pssi*), objašnjavajući da su Šibenčani na tom mjestu običavali bacati životinjske otpatke: *"Errant qui Dohemos (!), Polonos et Russos, auctoribus Ceho et Leho et Russo fratribus, ex Dalmatia originem suam ducere scribunt, quibus historiae et ipsa ratio adversatur Miechovita de origine Polonorum, Dohemorum (!) scribens. Cehum et Lehum, quorum hunc Polonum, illum Bohemorum aserit autorem, vult eos ex quodam loco Illyrici Pssari appellato prodisse, quem locum nullibi repperiri ipsi Crupe fluvii accole, prope quem Pssari locum constituit ipse afirmant. Extat tamen ad Sibenisi (!) Sici moenia in Dalmatia breve promontorium Pssare ab incollis appellatura, sed ex eo potius uti existimo quod Canum, qui Slovina lingua Pssi dicuntur, aliorumque quadrupedum inutilia caducem eo loci proicere moris sit Sibenicensibus."* (BM-CL, ff. 42r–42v).

Zavorovićeva interpretacija pitanja etnogeneze Slavena bitno je drugačija od Šižgoričeve, Pribojevićeve i Orbinijeve, a temelji se na stavu da zbog nedostatka pisanih dokaza o najranijoj povijesti Slavena nije moguće sa sigurnošću utvrditi pod-

rijetlo tog naroda (usp. BM-CL, f. 42v), s čime se i danas slažu mnogi stručnjaci (Budak, 1995). U Zavorovićevo doba takva je kritika humanističkih teorija o etnogenezi Slavena, temeljenih na neprovjerenim legendama, neosporno bila naznaka naprednijeg, kritičkog pristupa historiografiji, u kojem je svjedočanstvo imalo prednost u odnosu na konstrukcije.

KRITIKA JERONIMSKOG KULTA

I u Zavorovićevo tumačenju podrijetla slavenskog jezika, pisma i bogoslužja, važnoj temi humanističkih povijesnih djela, postoji jasna tendencija napuštanja uvriježenih humanističkih konstrukcija o tim pitanjima. Na tragu jeronimskog i ćirilometodskog kulta, koji su se u srednjem vijeku proširili zahvaljujući djelovanju hrvatskih svećenika glagoljaša, a tijekom humanizma su postali rado korišten argument za dokazivanje geneze slavenskog jezika, pisma i bogoslužja (Štefanić, 1963, 34–35), i Zavorović u svojim razmatranjima o toj temi također polazi od Jeronima i Ćirila. Za razliku od pojedinih humanista koji su u potpunosti branili jeronimsku tradiciju (Nikola Modruški, Marko Marulić, Toma Niger, Šimun Kožičić-Benja i dr.) (Kurelac, 1989, 260) ili su miješali jeronimski i ćirilometodski kult (Pribojević i Orbini) (Kurelac, 1997, 20; Šanjek, 1999, 36), Zavorović jasno razlučuje Jeronima i Ćirila, u potpunosti se priklanjajući teoriji da je Ćiril autor slavenskog pisma ćirilice i prijevoda Biblije na slavenski te da je tvorac slavenske liturgije (usp. BM-CL, ff. 55r–55v).

Zavorovićevo napuštanje jeronimske tradicije ogleda se u njegovoj kritici ideje o Jeronimovu slavenskom podrijetlu te o njegovu pronalasku slavenskog pisma i jezika, na koji je preveo Bibliju. Zavorović pobornike jeronimskog kulta opisuje riječima *halucinantur, male intellectis delusi*: "*Atque hunc emanasse errorem hinc existimo nempe hanc Cyrilli translationem homines caratere sive alphabeto, cuius Divus Hieronymus extitit auctor animadvertens in Divum Hieronymum eam retulerunt halucinantur. Demum qui Divum Hieronymum nostrae gentis Sloviniae hominem asserunt, qui eum hanc linguam caluisse et Sacram scripturam in eam vertisse putant, idque ipsius Hieronymi verbis male intellectis delusi. Nam, ubi ipse in Epistola ad Sophronium se suę gentis hominibus sacros libros transtulisse ait, non Slovinos, sed homines suae linguae in eadem epistola Latinos intelligit, neque erat opere pretium virum tam insignem tantum in eo laborare, ut barbaris omnes Sacrae scripturae libros tam emucleate (!) traderet. [...] Non negamus eum Dalmatiam et Illyricum fuisse at Slovinci in has provincias non prius quam circa sexcentimum annum Domini venerunt. Dominus autem Hieronymus circa CCCC vixit, ut supra dictum est, ideo non potuit hanc linguam caluisse, quod etiam confirmatur nonque Solovinum idioma minime usurpatum invenitur ante Slovincorum in has regiones descensum (!), ut constat ex Illyricis nominibus, qui nullam similitudinem vel etimologiam cum Slovincis habent, prout supra libro primo anotavimus.*" (BM-CL, ff. 56v–57r).

ZAVOROVIĆEVI METODOLOŠKI POSTUPCI KRITIKE IZVORA

Zavorovićeve kritika starije humanističke historiografije ogleda se i u njegovu specifičnom metodološkom pristupu *Ljetopisu Popa Dukljanina* i djelu *Historia Salonitana*, tekstovima koji su u razdoblju humanizma kotirali kao autoritativni izvori za srednjovjekovnu povijest, a iz njih je proizišla i humanistima važna tzv. gotška teorija o podrijetlu Slavena. U Zavorovićeveu djelu *De rebus Dalmaticis*, nastalom na razmeđu tradicionalne i predkritičke historiografije, kritika povijesnih izvora još uvijek je razmjerno neartikulirana i ograničena tipičnim humanističkim metodološkim principima temeljenim na citiranju izvora. U tom skučenom autor-skom prostoru, Zavorović u tekst citiranih izvora unosi suptilne proizvoljne izmjene, koje funkcioniraju kao njegova vlastita interpretacija pojedinog izvora i teme. Najvažniji i najčešći primjer tog tipa jest zamjena etnonima *Gothi* etnonimom *Slovini* u Marulićeveu prijevodu *Ljetopisa Popa Dukljanina* i djelu *Historia Salonitana*. Time Zavorović indirektno kritizira teoriju o gotskom podrijetlu Slavena, ali i spomenute izvore, kao i tradicionalnu humanističku historiografiju koja je upravo na temelju Dukljanina i Tome slavensku vladavinu izvodila iz gotskih osvajanja.

Zavorovićeve proizvoljni zahvati na izvorima citiranim u djelu *De rebus Dalmaticis* osobito su česti u temama iz svjetovne i crkvene povijesti. Prva dva navedena primjera pokazuju kako je Zavorović intervenirao u tekst Marulićeve *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*, izmijenivši time u svojem djelu podatke koji taj izvor donosi o hrvatskoj povijesti ranog srednjeg vijeka:

1. "*Cumque Iustinianus Cęsar intellexisset quod Gothorum dux copias diuisisset ...*" (RDCG, 2009, 36).

"*Cum Caesar intelexisset, quod Slovinum dux copias divisisset ...*" (BM-CL, f. 46r)

2. "*Stroilus in medios armatorum globos irruens egregieque sese gerens uulneribus tandem confectus equo delabitur; cuius casu consternati Gothi terga uertunt.*" (RDCG, 2009, 36)

"*Sorilus in medios armatorum globos irruens egregieque sese gerens, vulneribus confectus equo delabitur, cuius casu consternati Slovini terga vertunt.*" (BM-CL, f. 46r)

Citati na temu hrvatske crkvene povijesti otkrivaju Zavorovićeve proizvoljne zahvate na poglavlju *O promaknuću nadbiskupa Lovre* iz djela *Historia Salonitana* (HS, 2003, 69–83):

3. "*Malignus ergo presbiter papalia scripta non quibus missa erant detulit, sed ad Gothos, qui eum miserant, reuerti otius properauit.*" (HS, 2003, 72)

"*Vlfus ad Slovinos reversus se gratia Dei a pontifice maximo omnia impetrasse retulit, insuper, ut de gente et littera eorum sibi episcopum eligant, quem ad consecrandum inquit una mecum ad eundem pontificem mitite.*" (BM-CL, f. 72v)

4. "*Quod audientes Gothi multum leti effecti sunt et illico quendam senem rudem, nomine Cedadam, episcopum elegerunt eumque cum quodam abbate, Potepa nomine, et cum Vlfo presbitero, totius magistro nequitie, Romam properanter miserunt.*" (HS, 2003, 72–74)

"*Quod audientes, Szlovini gaudio affecti sunt et statim senem quemdam rudem cui Caddeda nomen erat in antistitem ellexerunt cumque ad consacrandum cum quodam abbate Poteta (!) nomine et cum ipso Vlfo presbitero totius nequitiae magistro ad pontificem miserunt.*" (BM-CL, f. 72v).

Analiza najvažnijih obilježja neobjavljenog djela *De rebus Dalmaticis* šibenskog humanista i povjesničara Dinka Zavorovića pokazuje znatan odmak od tradicionalnog humanističkog pristupa svjedočanstvu i konstrukciji u povijesnim djelima. Unatoč zajedničkim temama i pojedinim izvorima, Zavorovićevo djelo na ista pitanja nudi potpuno drugačije odgovore od tradicionalne hrvatske historiografije humanizma. Zavorovićevo metodologija rada na temama iz svjetovne, crkvene i kulturne povijesti pokazuje konkretne naznake kritičkog pristupa povijesnim izvorima i važnijim historiografskim pitanjima. Njegov napredak u odnosu na tradicionalnu historiografiju zamjetan je na planu kritike utjecajnih humanističkih teorija o etnogenezi Slavena i postanku njihova jezika, pisma i bogoslužja. Osim na tematskom planu, počeci historiografske kritike ogledaju se u Zavorovićevom specifičnom metodološkom pristupu izvorima. U nedostatku pravovaljane kritičke metode, Zavorović kritiku izvora postiže kratkim autorskim komentarima, ali i proizvoljnim autorskim intervencijama u tekst citiranih izvora, o čemu svjedoče primjeri iz Marulićeva prijevoda *Ljetopisa Popa Dukljanina* i djela *Historia Salonitana*.

ZAKLJUČAK

Najveći dio hrvatske historiografske produkcije tijekom humanizma obilježila su djela koja prema načinu interpretacije povijesnih izvora i tema ne odudaraju od ustaljenih obrazaca tadašnje europske historiografije, osobito od sarmatskog modela.

Temeljena na tipičnim povijesnim konstrukcijama o etničkom i kulturnom podijetlu Slavena, djela trojice istaknutih hrvatskih humanista – Jurja Šižgorića, Vinka Pribojevića i Mavra Orbinija dokazuju kontinuitet tradicionalnih historiografskih strujanja u vremenskom rasponu od XV. do početka XVII. stoljeća. U suprotnosti s takvim tendencijama, na prijelazu iz humanizma u novovjekovlje u hrvatskoj se historiografiji usporedno s tradicionalnim strujanjima javljaju konkretni začeci kritičkog pristupa povijesnim izvorima i temama, što ujedno znači i kritiku i napuštanje ustaljenih humanističkih konstrukcija o etnogenezi Slavena i njihovoj kulturi. U to se doba korijenite promjene u ideološkom pristupu spomenutim pitanjima manifestiraju u obliku specifične metodologije, o čemu svjedoči neobjavljeno djelo *De rebus Dalmaticis* šibenskog povjesničara Dinka Zavorovića. Analizom tog teksta identificirani su brojni autorovi proizvoljni zahvati u tekst citiranih izvora. Zbog načina na koji spomenuti zahvati zadiru u tekst citiranih izvora sigurno je da je riječ o metodološkim elementima tipičnim za predkritičku historiografiju, čije je ishodište u razdoblju humanizma. U konačnici svi navedeni elementi potvrđuju da u hrvatskoj tradicionalnoj i predkritičkoj historiografiji humanizma postoji posve različit pristup svjedočanstvu i konstrukciji.

THE FUNCTION OF TESTIMONY AND CONSTRUCTION IN TRADITIONAL
AND PRE-CRITICAL HISTORIOGRAPHY IN CROATIAN HUMANISM:
FROM JURAJ ŠIŽGORIĆ TO DINKO ZAVOROVIĆ

Iva KURELAC

Croatian Academy of Sciences nad Arts, Institute for Historical nad Social Sciences, Historical Sciences
Division, Strossmayerov trg 2, 10000 Zagreb, Croatia
e-mail: ikurelac@hazu.hr

SUMMARY

Croatian historiographical production from the 16th through the beginning of the 17th centuries was characterized by a bivalent approach to testimony and construction which largely depended on the methodology adopted by each author. In terms of the differences in the methodological approach adopted by the then historiographers to the research of historical sources and topics, the historiography of Humanism in Croatia is marked by the coexistence of a traditional approach and an advanced pre-critical approach, which strengthened in the late 17th century in particular.

Based on representative examples of works published by renowned Dalmatian historiographers Juraj Šižgorić ('De situ Illyriae et civitate Sibenici', 1487), Vinko Pribojević ('De origine successibusque Slavorum', Venice, 1532), and Mavro Orbini ('Il Regno de gli Slavi', Pesaro, 1601), this article provides an analysis of the most significant elements of traditional humanist historiography. As an example of an advanced pre-critical approach, the article analyzes the text of an unpublished transcription of 'De rebus Dalmaticis' (Biblioteca Marciana, Venice, Cl. X. Cod. XL–3652) by Dinko Zavorović, humanist and historiographer from Šibenik, considered to be the first Croatian historian and historiographer of Dalmatian history in the Modern Age. A comparative analysis of these authors revealed the most significant differences between traditional and pre-critical historiography of Humanism in Croatia. Traditional Croatian humanist historiography is characterized by Illyrian-Slavic nomenclature. A typical indicator of the absence of a critical approach of traditional humanist historiographers is their compilation approach, extensive quotations of historical sources and acceptance of numerous untrustworthy theories on the ethnogenesis of the Slavs and the origin of their language, writings, and religion. The late 16th and early 17th centuries are marked by the appearance of elements that anticipate the advent of the critical historiography that began in the 17th century with the publication of Ivan Lučić's 'De regno Dalmatiae et Croatiae' (Amsterdam, 1666). Dinko Zavorović's unpublished 'De rebus Dalmaticis' reveals numerous elements of pre-critical historiography which abandoned most of the typical humanist historical constructions. In terms of methodology, Zavorović's criticism of origin is based on authors' arbitrary interventions into the sources quoted in the text and the refutation of typical humanist theories on the ethnogenesis of the Slavs and origin of their language, writings, and religion.

For its specific approach to topics from world, religious, and cultural history, 'De rebus Dalmaticis' indicates the appearance of critical approach elements in Late Humanism historiography, manifested in attempts of truthful representations of the historical reality and rebuttal of historical constructions.

Key words: Humanism, pre-critical historiography, Dalmatia, historical sources, ethnogenesis of Slavs, cultural history

IZVORI I LITERATURA

- BM-CL** – Biblioteca Marciana (BM), Zbirka latinskih rukopisa (Codici latini, CL), De rebus Dalmaticis libri octo, sign.: Ms. Lat. Cl. X. Cod. XL-3652.
- HS (2003)**: Perić, O., Matijević-Sokol, M. (ur.): Thomae Archidiaconi. Historia Salonitana Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Split, Književni krug.
- RDCG (2009)**: Jovanović, N. (ur.): Regum Delmatię atque Croatiaę gesta a Marco Marulo Spalatensi patritio Latinitate donata. Colloquia Maruliana XVIII. Split, 28–61.
- Antoljak, S. (1992)**: Hrvatska historiografija do 1918. Sv. I. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Benzoni, G. (1985)**: La storiografia e l' erudizione storico-antiquaria. Gli storici municipali. Storia della cultura veneta dalla controriforma alla fine della repubblica. Vol. 4/2. Venezia, 67–93.
- Blažević, Z. (2008)**: Ilirizam prije Ilirizma. Zagreb, Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Budak, N. (ur.) (1995)**: Etnogeneza Hrvata. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Burke, P. (1998)**: The European Renaissance. Centres and Peripheries. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Cochrane, E. (1981)**: Historians and Historiography in the Italian Renaissance. Chicago - London, University of Chicago Press.
- Glavičić, B. (2000)**: Hrvatski latinizam. U: Hercigonja, E. (ur.): Hrvatska i Europa: Srednji vijek i renesansa (XIII–XVI stoljeće). Sv. 2. Zagreb, Školska knjiga, 403–421.
- HE (2007)**: Ravlić, S. (ur.): Hrvatska enciklopedija. Vol. 9. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- HE (2009)**: Ravlić, S. (ur.): Hrvatska enciklopedija. Vol. 11. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Katičić, R. (1997)**: O podrijetlu Hrvata. U: Supićić, I. (ur.): Hrvatska i Europa: Srednji vijek (VII–XII. stoljeće). Sv. 1. Zagreb, AGM, 149–167.
- Kraljevstvo (1999)**: Šanjek, F. (ur.): Mavro Orbini. Kraljevstvo Slavena. Zagreb, Golden marketing - Narodne novine.
- Kukuljević Sakcinski, I. (1886)**: Dinko Zavorović. Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Zagreb, 126–138.
- Kuntić-Makvić, B. (1984)**: Tradicija o našim krajevima u antičkom razdoblju kod dalmatinskih pisaca XVI i XVII stoljeća. Živa antika, 34, 1–2. Skopje, 155–164.

- Kuntić-Makvić, B. (1991):** Antički izvori u djelu "De Regno Dalmatiae et Croatiae" Ivana Lučića. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 33. Zadar, 15–72.
- Kurelac, I. (2008):** Dinko Zavorović. Šibenski humanist i povjesničar. Šibenik, Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić".
- Kurelac, M. (1986):** Život i djelo Ivana Lučića – Luciusa. U: Kuntić-Makvić, B., Kurelac, M. (ur.): Ivan Lučić, O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske. Zagreb, Latina et Graeca, 7–54.
- Kurelac, M. (1997):** Vinko Pribojević i njegovo djelo. U: Kurelac, M. (ur.): Vinko Pribojević. O podrijetlu i slavi Slavena. Zagreb, Golden marketing - Narodne novine, 7–44.
- Kurelac, M. (2003):** Hrvatska historiografija. U: Golub, I. (ur.): Hrvatska i Europa. Barok i prosvjetiteljstvo (XVII–XVIII. stoljeće). Sv. 3. Zagreb, Školska knjiga, 301–313.
- Livaković, I. (2003):** Dinko Dominik Zavorović. Poznati Šibenčani. Šibenski biografski leksikon. Šibenik, 511–512.
- Matijević-Sokol, M. (2002):** Toma Arhidakon i njegovo djelo. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Mihelič, D. (2009):** Retorični dodatki v interpretacijah humanističnega zgodovinskega opisa o prostoru med Alpami in Jadranom v zgodnjem srednjem veku. Acta Histriae, 17, 1–2. Koper, 23–42.
- O podrijetlu (1997):** Kurelac, M., Gortan, V., Knezović, P. (ur.): Vinko Pribojević, O podrijetlu i slavi Slavena. Zagreb, Golden marketing - Narodne novine.
- O smještaju (1981):** Gortan, V. (ur.): Juraj Šižgorić Šibenčanin, O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku. Šibenik, Muzej grada Šibenika.
- Petrovich, M. B. (1978):** Croatian Humanists and the Writing of History in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. Slavic Review, 37, 4. Washington, 624–639.
- Porter, R., Teich, M. (1992):** The Renaissance in the National Context. Cambridge, Cambridge University Press.
- Šanjek, F. (1999):** Povijesni pogledi Mavra Orbinija. U: Šanjek, F. (ur.): Mavro Orbini, Kraljevstvo Slavena. Zagreb, Golden marketing - Narodne Novine, 9–54.
- Šišić, F. (1914):** Dinko Zavorović. Priručnik izvora hrvatske historije. Zagreb, 38–39.
- Šišić, F. (1923):** Ideja slovenske pradomovine u Podunavlju. Biologija priče o Čehu, Lehu i Mehu, Godišnjica Nikole Čupića, knj. 35. Beograd, 33–49.
- Štefanić, V. (1963):** Tisuću i sto godina moravske misije. Slovo. br. 13., Zagreb, 5–42.
- Vrandečić, J. (1994):** Dalmatinski gradovi između regionalizma (*ius soli*) i hrvatskog nacionalizma (*ius sanguinis*). Teritorij kao čimbenik samoidentifikacije u dalmatinskim protonacionalnim ideologijama. Glasje: Časopis za književnost i umjetnost. Zadar, 52–79.